

РОЗВИТОК МАСОВОГО ЧИТАННЯ У РОБІТНИЧИХ РАЙОНАХ ХАРКОВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(на прикладі діяльності філіальних відділів Харківської громадської бібліотеки)

Вячеслав МАМОН

*Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
ел. пошта: Darkinzr01@gmail.com*

Успішний розвиток Харківської громадської бібліотеки наприкінці XIX ст. призвів до ідеї відкриття філіальних відділів бібліотеки у віддалених робітничих районах міста для задоволення потреб місцевих мешканців у читанні. Відкрите у 1901 р. філіальне відділення ХГБ фактично стало першою “бібліотекою для робітників” міста, оскільки існуючі читальні Харківського товариства грамотності були не в змозі повноцінно задовільнити читацький попит робітників у серйозній літературі через обмеження каталогу дозволених у читальні книг. На філіальні відділення ХГБ такі сильні обмеження не діяли.

Хоча старт першого філіального відділу був не дуже вдалим, кількість перших читачів виявилась нижчою, ніж було заплановано, проте згодом заклад став дуже популярним. Поступово у відділі сформувалося коло постійних читачів, насамперед робітників Харківського паровозобудівного заводу. У 1902–1903 рр. у заводу почалися проблеми та робітників стали масово звільняти, проте у філіальному відділі кількість читачів серед робітників тільки зростає. Через роботу більшість читачів не могла приділяти значну кількість часу на читання. Протягом 1903 р. члени комітету філіального відділу на чолі з М. Трахтенбергом провели масштабне дослідження серед читачів відділу, зокрема для з'ясування побажань з наповнення книжкового фонду. Опитали 400 читачів, також комітет проаналізував запити від службовців, торговців, робітників, ремісників, дітей та юнацтва та ознайомився зі зверненнями щодо бібліотечного обслуговування. Опитування виявило, що більшість робітників можуть виділити на читання лише 2–3 години, а деякі вказували, що можуть виділити лише півтори години. Найпопулярнішим жанром книг виявилася белетристика, у 1902–1903 рр. на неї припадало до 75 % бажаної літератури.

На відміну від абонементів, читальний зал протягом першого року роботи філіального відділу відвідували мало. Читачі пояснювали це віддаленістю філіалу від місця проживання і бажанням читати вдома. Окрім того, серед робітників була поширена практика читати книги з рідними та знайомими. Однак у 1902–1903 рр. стрімко зростає кількість читачів, особливо серед дітей. Через це довелося відкрити спеціальну дитячу залу з окремою співробітницею, аби діти не заважали дорослим.

Відносна успішність першого філіального відділу бібліотеки показала потрібність таких закладів, і ХГБ стала готувати відкриття другого відділу, що відбулося 1905 р. на Великій Панасівці. Однак він не зміг стати достатньо популярним через початок революційних подій в Російській імперії.

Однією з особливостей філіальних відділів було те, що в них працювали активні революційні діячі, колишні народники, які повернулися із заслання, та люди, які прихильно ставилися до просвітницьких ідей. Так, багаторічними керівницями першого та другого філіальних відділів були колишні революціонерки-народниці А. С. Ястребова та П. І. Чернишова, серед членів комітету філіальних відділів були колишні каторжники А. С. Габель та М. К. Бух.

Прогресивні погляди працівників бібліотеки значно вплинули на формування книжкового фонду філіальних відділів. Укладачі намагалися відібрати до нього кращі книги, дозволені цензурою, одночасно вони були проти включення книг провладного та релігійного характеру. Зокрема, останніх у каталозі філіальних відділів було трохи більше одного відсотка – 29 найменувань; це був необхідний мінімум, який встановлювала влада. З найбільшою ретельністю формували Відділ суспільних наук, куди входили видання з соціології, політичної економії та історії. Укладачі прагнули, щоби включені до каталогу книги слугували для просвіти читачів. Однак через прогресивний зміст книжкового фонду представники влади вважали його тенденційним.

Книжковий фонд формували також завдяки пожертвам меценатів, найбільшим з яких був директор Харківського паровозобудівного заводу П. П. Ріццоні; у 1906 р. він передав першому відділу колекцію технічних книг на загальну суму у 300 крб. Із цих книг сформували “Технічний відділ імені П. П. Ріццоні”, який став першим спеціалізованим відділом технічної літератури у бібліотеці. Всі книги з цього відділу мали позначку “для робітників” і видавалися лише для читання у залі.

Окрім своїх прямих бібліотечних обов’язків, працівники філіалів займалися пробудженням так званої “революційної свідомості” серед робітників. Роботу вели не тільки через спеціальні бесіди та підбір відповідної літератури, а й через пряме розповсюдження забороненої літератури. Щоб заховати таку літературу на випадок перевірки, бібліотекарі виготовляли спеціальні книги-обманки. Ззовні це була звичайна книга з аполітичною назвою, а в середину її вклеювали статті із заборонених газет або фрагменти книг заборонених авторів.

Вільнодумство бібліотечних працівників та тенденційність фондів не залишилися непомітними для царської влади й філіальні відділення вважалися проблемними. З початком Столипінської реакції це призвело до закриття філіальних відділів царською владою у лютому 1908 р. Остаточо їх ліквідували рішенням Загальних зборів ХГБ у січні 1909 р.

Попри своє коротке існування, філіальні відділи ХГБ зробили значний внесок для просвіти населення робітничих районів Харкова та впровадження культури читання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, особові фонди, ф. 3, оп. 1, од. зб. К4-83-44 (Матеріали з історії Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка: Рукописні та машинописні тексти на рос. та укр. мовах).

Прохорова В. Г. Шлях у 110 років відділу технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1901–2012 рр.) // *Збірник наукових праць / ХДНБ ім. В. Г. Короленка*. Харків, 2012. Вип. 7. С. 140.

Чегринець М. Історичні віхи створення та розвитку перших каталогів ХДНБ імені В. Г. Короленка // *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 6. С. 29–32.

Шоломова С. Б. Харківська Громадська // *Вітчизна*. 1986. № 9. С. 188–190.